

"Шке калыкым йоратымаш титаклан шотлалтеш гын, лупшыза мыйым!"
(С.Г.Чавайн)

20-шо ийлаште, поснак 30-шо ийла тунгалтыште С.Г.Чавайнын творчествыже нелык виган толын. Тунам усталык шудыреш шочшо шонымашым, сылнымутым, классык йодмашыже да партийнын куштымышжо кукыштан кельштараш кӱлын. Тужвач ончымаште С.Г.Чавайнын возымышжо социалистический реализмын идеино-художественный кышкаржылан келшен толтыт гынат, эртыше илыш гыч аралалт кодшо шуко факт теверго нерген ойла: элыштына сылнымут шонымашлан тувыт шулдыранашыже эрык лийын отыл, чылажымат партийный цензур чот эскерен шотен. А тыгай сорлык кугу писательнын шӱмжым эмгактен, Южугнамыже тудо чытамсыр шонымашым шке лышыл йолташыже-влак коклаште луктын каласыде кертын отыл.

Санденак дяр эше 20-шо да 30-шо ийла коклаштак ОГПУ тудын корго чон шолмыжым, сусыргышо кумылжым сайын пален, тыгай койышыжым Совет власть ваштареш виктаралтше радамыш пуртен аклен. Таклан отыл 1931 ийыште "Федералист-влакын делашкышт" С.Г.Чавайнынат лӱмжӱ логалын. Тудын умбак "контрреволюционный шпион группын активный членже" тамгам тсмадал шынденит. Но тунам ала-кузе ала-могай шонымаш дене тудым поген наптаен отытыл.

Тудо пагытыште, 25 мартыште, Т.Е.Евсеев допрос годым тевер кузе каласкален:

"Икана мый декем Чавайн, Мендияров, Васильев, Егоров толыныт веле. Ме тевер мо нерген ойленна: марий калыккан ишке илышыжым шке семынже, ишканже оза лийын, чогааш чынжымак йон уке. Совет властын национальный политиксыже марий нациллан чын корно дене да писын аялганшыже йӱным огеши ну. Эрык ойыртмемнак печаттыште эрык уке. Тудын нерген чылашат ойленит. Егоров тыгодым каласен;

тлан шотлен титакленит. Тудат Чавайным шкеж гаяк шонымашан енлан шотлен. Тудым шкеж деч вара В.М.Васильев почеш кумшо верыш шынден.

1931 ийыштак учебный да сылнымутан литературым кагашыме шотышто иктеш эртарым партийный погынымаште Пролетар писатель-влакын Марий ассоциацийыштын председателиже А.К.Эшкинин шӱдыкатын ойлен; мемнан дене, маным тудо, литературын удерник-влакым кугу туйшка дене ужны пуртымо отыл, возышжю але шагал, сандене кызтеш тошто писатель-влак дене келшен илаш логалеш. "Чавайным

полком членыш сайлалтын. 1935 ий декабрыште творческий пайшажлан 30 ий темме кечым пайремленит. Ала тиде чапшак иктаж-кӱн чонжым нултен, ала саманжак тутай лийын, но пагыр айдемын калык лӱмеш шыгыме онарле пашажымак шотыш налын отытыл, тудым шуко виийын азырешыже ишыкташак шонен пыштенит.

Кумлымшо ийла кыдалне кечывалвел республикаште "калык-влакын ончышым" почеламут серыш гоч мокташ тунгалынт. Тидым ужын, 1936 ийыште Марий автономный областым вуйлатыше-влакат марий калыкын пилалан

У, 1937 ий толын шуын. Тудын саскажым ме таче сайын палена. А Сергей Григорьевич, очыни, могой-гынат сай вашталтышым вучен илен. Кӱ пала, ушыж дене тудом шонен, но шке тургыжланымыжым калык коклаште ончыкташ тыршен отыл.

1937 ий 1 январьыште "Резекоммунист" газет шочмо калык-шылан, самырык марий тукымлан С.Г.Чавайнын ужмаш серышыжым савыктен. Тушто тыге каласыме: "Марий калыкын ончылышыже пилан лийже". Тиде ой южылан келшен отыл. Партийный цензор-влак тыге кычалтыл ойленит: Чавайнын ойлымыж почеш, мананыт, пуйто марий-влакын ончыкылык илышышт гына пилалан лийын кертеш. "А кызытсе илышыже пилан отыл мо вара?" — манын йоданыт. Иктешлыше ойдышыже тевер могай лийын: Чавайн ленинско-сталинский национальный политикын чапле саскажым пуйто кӱлеш семын огеш акле, мемнан илыш умбак аляк шонакым кышка, совет илыш ойыргем ваштареш виктаралтше пропагандым эртарен шога. Уж 3 январьыштак печаттыште писательым чот вурсенит. Тудыжо ушандарашак тӱчен. "Мый нимогой тшманле шонымашымак везен омыл" — манын. Но пыгар тышлан окымышак титакан улмо нерген каласыктенит. 1 февральыште саде газетыштак С.Г.Чавайнын "сулыкым" касарыме серышыже савыкталтын.

Документла гыч коеш: уже тунамак С.Г.Чавайнын палымыже-влаккан колтымо серышым туткын терген шогенит. 1937 ий 10 февральыште Чавайнур ялыш Трофим Вакховлан (Вазеховлан?) серышым колтен улмаш. Очыни, марла возен, но "делаште" кусарыме вариант гына уло. Оперативный уполномоченныйн полшыкалышыже толмач пашам шуктен, кӱмжӱм почерк почеш сайын умывлен налаш ок лий. Ты документтын машинописный экземплярже умбак резолюцийым пыштыме: "Егоровлан, Лончылен ям...".

Сылнымут онар Да кишке шӱорга

С.Г.Чавайнын пытаргыш кечылаж нерген — документ негызеш

ЭШЕ нылле вич ий ончыч С.Г.Чавайным калык тшманлан шотленит, сандене кызытсе кугурак тукым гыч шагал енжылан йоча пагыт годым тудым книгажым кыдыш кучаш логалын. Кӱ произведенныйжым иктаж-кушто верештын гынат, тидым нигӱлан ойлен отыл — чоншыже тосен. А вет Чавайн — марий енган тугаяк сылнымут онар, могае рушлан — Пушкин. Марий калык-лан 1905 ийыште "Ото" почеламутым полеклыше писательнын творчествыже — илыше вӱдым саклыше памаш дене иктак, Чон коржеш, кунам шоналтет: вӱд деч посна пушенте кошка, памаш деч посна — ото, ойпогын яндар йогынжо деч посна — калыкын чон моторлыкшо, илышым жаплыше шӱм шудыржо. С.Г.Чавайн тидым умывлен да мемнан дек пӱртӱлын. Тамык вошт эртымек. Калыкын кугу чыгышыже ден ушанжылан кӱра.

йӱршын поктен колташ кӱлеш мо?" — манын йодын да шкак вашештен: "Мыйын шонымаште, огеши кӱл. Тудо пролетар писатель лийже манын, ончыланже лач тыгай задачам шындаман". Но Сергей Григорьевич марий кресанык илыш кашыш келте вожым колтышо сылнымут мастер лийын, тудым калык илыш гыч торен кертше седанийыште К...

мэри: *литературым савыктыгыч*
нид меле, молдн манайгыч, ком-
мунист-влак пемыл седыгак мар-
ксий негызеи возеч нуачи трыбо-
вардент. Тидын шумлы: Чавайнан,
Васильеван вуйым шийым. Едо-
ровик Чавайн, Васильев, Мэндия-
ров нерген тыге ойлен: "Вет гичур"
первий марий лым, нундн деч по-
сна марий литература нигунамич
алталанен огеч керн тле".

Тыге кузе шонаш лиеш, тиде
вашлиймаште нине шомак дач ва-
ра иктаж-көж Егоровын шканы-
нат лумжым ты радамыш ешарен.
Тиде ваза, очын, тыга! Фо-
тосурен шочын: тушто марий лите-
ратурын, чумыр налмаште кулы-
рын, тыл кугу енге йыгыре шин-
чат (тиде фото-ниже "Три гедии:
нарды" кийган I-ше тсымышго,
"Федералист-влакын делашт").
Очешк пелен, публиковатлашты.
Тыкше фотографийсе ныл чыгыч
кумышым веле "Федералист-вла-
кын делашт" почеш мут кучаш шо-
галтыме, но архивный "делашт" ги
фотографийште Чавайн шумлы-
кат везымо: "Контрреволюцион-
ный шпион группын активный
членже".

1931 ийыште тудо кычак кокым-
шотана допросыш ужыктымö голым
Т.Е.Егеев теве мом эшарен:

"Мый Финляндий нерген калас-
келнем, нушто могай сай поря-
дк, мегай честный, грамотный,
келчурный салыктан шоплал-
лыч финн-влак, мыным финн про-
фесор-влак полици шоньмо кугу
кымал дене кузе ва илзийыт —
чылд айленам. Мыйын Финляндий
нерген ойлымемым мемнан дене
лэйн-влак чыланат умыч вай-
лиймыт. Чыланат (тугеже Ча-
вайчан — К.С.) кызытсе Финля-
ндийче права порядкым сайын ок-
дыме дене келшенит. Каласкалы-
мем гудым совет Марксласпысе
ди (уужуазный Финляндийсе по-
партышыжын илышыжым пор-
нэ моктенам, Совет властын
позитивыжым критиковатле-
нэм".

Тыгай ыле тунамсе илыш
пұлыш. Тыгай шонамашан йел-
теш-влак коклаште С.Г.Чавайн
лийын.

Л.Я.Мендиаровым тудо жапышт
марий националист-влакын оныш-

нимэгай вият уке. Сандене тудо
пролетц мурым куйыч куштымö
семин мурен кертын огыл. Чын-
жым тын, тыгай койышым таяп
тбчен, вет шочмо калыкчан ксе
усталык-ласкам куз-г-гнат ачален
кдлаш куйым. Но ангерничю-а-
лизм идеологийын пролетар сенже
тудын позитивыже серыгле гул
дене вошталын манен згына к-р-р.
Тылет вара "национализм" вэш-

тареш кучдалаш кумö нерген
кеч-могай секретный докумен-
тыште Чавайнын фамилийжым ве-
решаш лиеш. Тиде же репрессий-
ын улосал вийже дене шарлен
кайыме деч ончычак лийын.

1931 ийыште НКВД-н Марий
АССР-ысе управленийжын ин-
чальникше А.И.Карачаров ойлен:
тудо эше 1934 ийыштак (тыште
пашам ышташ туналме жап тыч
вигак) Чавайнын национализмже
нерген мундырам рончаш да ик
"делат" чумырен опташ туналыр.

Тыг-ракын, изап пещекс вур-
йоген кайышашым ончыгочак пе-
лемденит. Марий сымлымутлан
негызм пыштыше ег тына тиди-
жым эше наш умычлен огыл. Векар,
шижын дыр. Такше Чавайнын ка-
лык ончылаш ыштаме кугу заслу-
гыжым эрек палемден шогенит,
тудын лумеш Йошкар-Олаште урс-
мынат почынит. Морко районеш-
то ялданат, колхозланат, школла-
нат лумжым пуэзыт. Тудо обрис-

ласен: "Нине сыволч кычаклан
тыгай сомлымучианен туаш огыш
С.Г.Чавайным "салык тушман-
влак" радамыш пуртен улмаш. Но
моло вуйлатыше-илак тыгай шо-
нымаш дене але келшен огытыл.

Облисполком председателъ
И.П.Петровын ойжо почеш икым-
ше марий оперын либреттыжым
ямдылыме нерген С.Г.Чавайн дене

ра тиде серыш? Кушто тудын Со-
вет власть вайтареш виктаралше
шпышыжө? Молан ты серышым
лончылен ямдылаш куштымö? Те-
ве внде марла тыч кусарыме руш
вачантым ме шке моштымына
семли марландена:

"Норо кече лийже, Евдокия, Тро-
фим, Анастасия, Анна, Зина, Ге-
на, Нюша, Анука.

Кызытеш ме илена, чыланат
таза улык. Колтымö серышым
менгече налына. Письмам лудын
пубмекем, аза шортынат кол-
тыл. Чынжымак те начарын иле-
да улмаш. Мыйын шоньмаште,
Анастася, Григорийлан ватыж
дене нимолан мдггышты киши.
Москвагыч по вдем годды Зелений
Дол спандийыште ужынам, кузе
марий удьрамаш-влак Архан-
гелск олаш пашам кычал кае-
нын. Мый Григорий олмышто лиям
гыч, кеч чрдыкам оролаш шогалам
ыле. Кызытсе жапыште теве мо
кулеш: кеч муйкыр пушта вийже лий.
Кон лантин салтык иканже па-
чал мут, слырык-влакше, туде-
чат коч, пашам муыл.

Тек Трофим изи-влакым пукшен
луктеш, а суынен-влак иканышты
кочышым шке кычалаш улыт.

Мый тиде письма дене тырля
Евдокия лумеч 50 тенгем колтем
(охлам переш) ийн дене колтем).

Тиде оксалан, Евдокия, продуктжым
веле налаш кулеш, нимомат на-
лаш огыда мугын, сакырым на-
Сакырым икчак умашке пыш-
тен шуншат гын, шужымым от-
шиж, да тыське пошла. Аван коо-
шо лажашыжым изи йоче-влакдан
гыч ситараш тырышман. Ушыкал
ли-ш гын, шорым йуаш кулеш,
тыгак кычмырорыкым ыштыман,
киде гай тиде лиеш.

Серышежым налмекеда, мыла-
нем уверта-вза. Кызытеш чеве-
рын, мемнан улосина деч сала-
мым налза

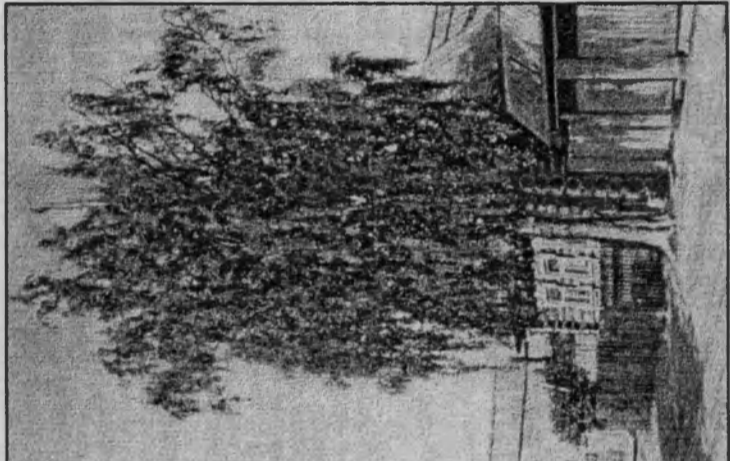
С.Чавайн
К.САНУКОВ.

(Мулашыже лиеш).

Снимкыште: шодагыч пур-
лашке йылмызе В.М.Васильев,
С.Г.Чавайн, туныктышо Л.Я.Мен-
диаров, этнограф Ф.Е.Егоров.

Фотом "С.Г.Чавайн. Фото-
документ да шарнымаш-влак"

1937 йыл 27 апрель

1937 йй тунгалтыште писател... ын творческей пашажлан 30 йй...

Сылнымут онар да кишке шорга

С.Г. Чавайнын пытаргыш кечылаж нерген — документ негызеш

Лаш сын-китжо ситыт огыл. 'Мей-ыч оклак чер орлансара...'

ретным возымы: эсалди чарнен молан манаш зыч, редакция зыч... коч негызде, да тудыч дене тыгай...

нишии прожылдым джылды. Изда-
лишты Чавайнын портретине
леши. Иккелте томжым, эже
пылап деле леи, поен шук-
пыло Мый не талды туналды
эбикым тузи о мюл (Экилитке
паша верилдыже джылды огул,
пудо Москваи командир овык ка-
еи вде). Искусство паша шо-
нышто уполномоченный Янвез
куржматен, Чавайнын "Исра-
кэн" произвудендыже-вакым то-
го, чыла ишдым РСФСР ВПНК-ий
Киселез болташын колтыжеже,
Чавайнын искусствон элэужен-
ный дечелыже. Лумчм туьнейт.
Да чыла тиды ке ач тунам сш-
палдыи, кунал менде Чикайты
могажым Исра...

Тыште теве мом рашемден кала-
сыман: С.Г.Чавайнын творчест-
вьян 30 ий теве кечым пай-
ремыме тодымак тудлан почст-
ный лумчм пуышаш нерген йоды-
шым болталме вде. 1937 ий
тугалыште И.П.Петров йодышым
Миско дене кутырен келыштарен.
27 маргыште А.К.Энчининлан ты-
гай залыскым возымо (кө возен,
пале огул).

Андрей Карпович!
Киселез йолташ булатыме ко-
мис (ВЦИК РСФСР) С.Г.Чавайнын
эн күйеи возымо кылаж-вакым
искусство паша выктарыме коми-
тетын Боярскилан колташ
шудыш. Апрель тылзчыте
С.Г.Чавайнын "Заслуженный дея-
тель искусств РСФСР" лумчм ну-
ышай нерген йорыш ончаш
туналды. Сагдан тачак тудын
кылаж-вакым погыкман күйеи.
Анаас".

Писатель ушем председател
(тудак Маргостеар директор)
П.К.Карпов элесе партийный ак-
тивный потыгымань шыже пален
налын: В.А.Мухинчын вулатыме
"марий буржуазис-националисти-
ческий организация" кырен
шалаташ туйлме. 2 апрельште
тудо партий горкомыш кужу (13
страницан) йодмашым возен. Ту-
шеш кеш: Чавайным буржуазный
национализм шотышто титакан
улошо-вак радамыт пуртен пур-
сат, санден: Карпов йокенжм
шкше шылталысе огул йерг. в эт
туло тыгыжым ончылпуч ужи
мештен о вл, тырлывыштыме Йо-
таи-вакын чын чурый шытым па-

(Мучаш. Тугалтышыже
3/ Н-ан газеттыште).

богышышыжы дужын да эсэгыл
тидым критикотлен. Чина,
волен тудо, Чавайнын национал-
истический погылышысо дин
"Ямблат күйе" — ишгаора ко-
еш, националистический паша
11-ше дс. 12-шо ле-чн "У вей" жур-
налыш возенам. Па туй чак му-
хилин Чавайным йоклен ютен ты-
и еч пале: нунын коллаште кыл
удо.

"Аклатыр" — тошто илышым
моклчман. Сталинлан почеламу-
тан серышым (МАССР Совет-
влакыч сьездыштылан) брыгада де-
не возымо, Чавайи серышым возаш
лач тугай ужактым ойырен налын,
могажже фольклор негызеи тош-
то илышым чаландара. Тиде
таклан огул... Мый охнысо па-
тыр ег ден кызгытсе илышым воз-
ымо коллаште келышдыман пал-
дырныме нерген йодышым шыде-
нам вде... Чыла тидын гыч коеш:
Чавайнын эгертай ок лий. Тудо
националист-вак дене эсэгыл ор-
ганизационно кылдалтын огул
гынан, тудын дене чевердасыш
күйеи, мынар выккерак тидым
ыштына, тунар сайрак.

Карпов пелен мого снат лий-
ныт. Нунышт тыге шоненят: Кар-
повым шкенжымат корангдаш
күйеи. 15 аугустышт: Анатолий
Айзенворт тудан умбак чочен во-
зен. Писатель ушем предсатель-
ын ятыр сулы сшым ончактен, тудо
эше теве мом залемре: сале вуй-
латыше "Чавайны, Шабарын,
Мухиннын национализм шытым
шылтен шоген". 21 апрельште
Карповым арестоватлнхт. Тиде
кечымак искусство паша шотышто
управлений начальник должность-
ыи жагла шогалтыме ег —
В.А.Фавстов — ВКП(б) обкомыш
да республиканский исполкомыш
возен.

"Чавайным контрреволюцион-
ный националистический группир-
ровкышто участвоватлымыжлан
шкшемыдан кара мый теан-
рыште Чавайнын произвудендыже-
вакым мюдын ончыкташ чарныме
нерген устнын директивым пуэ-
нам. Искусство паша шотышто
управлений "Элев" марий оперын
либреттыжым возаш Чавай дене
договорым выштен вде. Тенгече
мый денем Чавайи лийын. Тудо
увертарен: либреттыжым возышаш-
лан фольклор материалым погаш
манын, районныш лемчым коштын
күйеи. Тидын дене чарлж теве
мом каласем: кызын тудо либ-

пурен ме коктышын Леинградыш
командировкап кыйышаш вьлна,
тушто совет опера йлакым кылаш-
таш да бчаш кужан. Но вес ке-
чынж: тудо мый деме пуренат,
каласен: тудым Йошкар-Олаш
монгеш ужыт, напаш лумын ег
пидыч".

Сергей Григорьевичын мюто
портреттыже выгак 25 майыш-
те, тудым арестоватлат (Титакы-
машым увертарыме да сорлыкы-
мо м-рым ойырен налме нерген
пунчалыште 19 чыла ончыктал-
тын, теве же тудым: унамак арест-
ватлаи шоненят). Обыск гудам
түрлө документ дене пырля поен
напгайыме: "55 рублиштан
түрлө серышым... рублиштан т-т-
радым: общийым — куалдым,
ученикскийым — 12, вознаградым
блонзюв м — 2. Авторжо Чавайн
манын орчыктыман 11 папке руко-
писыым". Варыже чыла тидым ту-
лыш шудынт.

Лат Элене" классический ро-
манын кокышо ужакшыже гина
аралт ксд-н Москошто пис-
тельным арестовалыме нерген пале-
лен налмеке ала-көж тиде роман
умбак ончы, лышташыжым кун-
кед пуктын, ксманаш, авторын фа-
милыйжым: горагден, а умбалан
бес лышташ: палемден: "Чыган
йе ме дене возымо рукопись".

Икыме к-чын шуко йодыштын
огытлы. Теве ончылнына күйеи
протокол.
"Иоджш: УК-н 58—10 да 58—11
с-атлыже поеш, в-с семыже,
контрреволюционный национал-
истический паша шылтышто Тендам
титакан улам маным келасед мо?
Вашмур: шкемым титаканлан
ом шотло".

Тиде кечынак С.Г.Чавайн
"Умылтарымаш" кагазым возен.
Шкенжын йкмынар произведе-
нийжым ("Йыландам", "Ямблат
куварым") "националистический-
лан" шотлен ончыктымек да ик
жапыште (1927—28 йлдаште)
"Мендьярованы группаж дес" лич-
ке шогымыжлан сулыкшым каса-
рен палемдымек, тудо "буржуаз-
но-националистический организа-
ция" дене кылым кучымо да Фин-
ляндий дене уйнаш кулеш манме
шомакым шаркалыме шотышто ой
дене нигузат келшен огул.
"Тыште мыйым икте орыктара:
Совет власть ваптареш шоган-
лын, молан уйнаш лиймым мый
нигузат умыден ом керт. Мый
тыге шонем: Совет власть мот-

"Марий АССР НКВД тирокын
1937 ий 10 ноябрьыче заседлий-
жн 21-ше №-ан проп-околож гыч
вышка (возен джым кагаз).
Колышымо. ...7. Контрреволю-
ционный националистический
процатско-буржуазный да по-
диверсионно-террористический,
шпионский организационный ти-
паклыме шотышшо МАССР
НКВД-н 8709-ше №-ан дележе.
1888 идыште шочыс, служачий,
Маргостеатрысе литературный
узашын ончыгосо вьдлатышыже,
ВКП(б) член гыч джым судитла-
тыше огул.

Теве мо шотышто титакан-
ныш: подпольно-националисти-
ческий организационный вьдлатыше
рүдү радамывыте шоген, литер-
атура ден искусств во гоч марий ка-
лалык коклаш буржуазно-национа-
листический идеологийым
Соврашительствын поенг сула-
нышыже-вак ишнышто неэро-
те участвоватлен.
Пунчалыме: Чавайи Сергей Гри-
горьевичым лүен луйташ".

"Делаште" тиде документ денен
пырля весым ургымо, тушто возен
шыдыме: приговор 1937 ий 11
ноябрьыште 20 шагатыште шук-
талтын.

1956 ийыште С.Г.Чавайным ре-
абилитироватлыме гудам тудын
Юрий эргыжлан увертарынт: 10
ийлан эрык деч посна кодаш су-
дитлыме С.Г.Чавайн 1942 ий 16
октябрьыште эрык деч посна ко-
дымо верлаште вуйдоркыш вур
шыжалтме дене колен. А кунам
Йошкар-Олаште тудын лумжым
налше будварыште марий сылы-
мутлан негызым пытыше онар-
лан памятникым шогалтенат да
постамент умбак (1888—1942) да-
тым возен шыденят, тунажже мо-
лан вара чыным эшеат шылтен
ашненыт? Туте лектеш: эсэгыл ко-
лымыжмат марий сылымутын
онаржым кишке шорга ишыктен
шоген. 1988 идыште гына, Сергей
Григорьевич Чавайнын шочмыж-
лан 100 ий темме вашеш, тудын
колымыж нерген калыккан чыным
каласыме.

Ксенофонт САНУКОВ.
Снимкылаште: С.Г.Чавайн,
1914 ий; С.Г.Чавайнын шынден
кодымо куэж.

